

Tatiana BUTNARU
Institutul de Filologie al MECC
(Chișinău)

DE LA TEATRUL FOLCLORIC
LA TEATRUL LUMII

From the folkloric theatre to the world theatre

Abstract: This article reveals the scientific concerns of the folklorist Iulian Filip, materialized in the book “Miracolul scenei în arta populară”, an extensive study of the folkloric theater, a synthesis of its research activity for more than 40 years. The author has generalized a rich factual material to demonstrate the historical evolution of the species, he has established the scientific parameters for identifying different popular representations, he has revealed the diversity of dramatic themes, the various artistic, scenic and of clothing styles proceedings in the realization of the popular performance. The fundamental aspects of the popular aesthetics are intercepted by “the art of the other’s vision”, being traced a succession, a consecutive connection between the theater of life on the one hand and the theater of the world on the other, where the creative self of the folklorist Iulian Filip promotes the primordial meanings of the popular spirit.

Keywords: folkloric theater, folkloric species, customs, traditions, usages, magic practices and rituals, popular performances, games with zoomorphic masks.

Rezumat: În articol sunt dezvăluite preocupările științifice ale folcloristului Iulian Filip, concretizate, în special, în cartea „Miracolul scenei în arta populară”, un studiu amplu despre teatrul folcloric, sinteză a activității sale de cercetare de peste 40 de ani. Autorul a generalizat un bogat material factologic pentru a demonstra evoluția istorică a speciei, a stabilit parametrii științifici la identificarea diferitor reprezentații populare, a dezvăluit diversitatea subiectelor dramatice, diferite procedee artistice, scenice, de vestimentație în realizarea spectacolului popular. Aspectele fundamentale ale esteticii populare sunt interceptate prin „arta vederii celuilalt”, fiind trasată o succesiune, o legătură consecutivă între teatrul vieții pe de o parte sau teatrul lumii unde sinele creator al folcloristului Iulian Filip se află în promovarea sensurilor primordiale ale spiritului popular.

Cuvinte-cheie: Teatrul folcloric, speciile folclorice, datini, tradiții, obiceiuri, practici și acțiuni rituale, magice, reprezentații populare, jocuri cu măști zoomorfe.

Cartea „Miracolul scenei în arta populară” de Iulian Filip se înscrie în mod firesc în contextul preocupărilor sale științifice de ultimă oră. Este un studiu amplu despre ceremonialul teatrului folcloric raportat la diferite niveluri și etape de dezvoltare istorică.

Se are în vedere afirmarea elementului dramatic în tradiția autohtonă și, pe această cale, se instituie niște principii estetice de sintetizare a unui bogat material factologic, pentru a demonstra evoluția istorică a speciei „de la elemente dispartate – la conglomerat, de la conglomerat – la structuri organizate” [1, p.30].

Receptat drept o „enciclopedie nescrisă a vieții poporului” [2, p.158], teatrul popular se manifestă prin niște trăsături tipologice individualizatoare, constituind o imagine a vieții spirituale de epocă, fiind expresia trăirilor, aspirațiilor populare condensate în tezaurul folcloric al românilor. Iulian Filip a stabilit parametrii științifici la identificarea speciilor folclorice din teatrul popular, precum și circulația diferitor reprezentații: Capra, Căluțul, Ursul, Irodul, Gruia lui Novac, Ceata lui Bujor, diferite variante de Mălânci. Pentru a demonstra complexitatea speciilor din teatrul popular, caracterul lor sincretic, autorul a evidențiat tipurile evolutive de reprezentații și resorturile variabilității subiectelor dramatice, precum și diversitatea procedeeleor poetice, dramatice, scenice, vestimentare, coregrafice în realizarea spectacolului popular, toate acestea fiind orientate „în ordinea apariției/nașterii în timp, creșterii materialului poetic” [3, p.8]. Într-un fel oarecare, autorul este „obsedat” de materialul factologic deosebit de bogat, sunt nuanțate mai multe datini, tradiții, obiceiuri legate de anumite practici și acțiuni ritualice, magice ale reprezentațiilor populare, „jocuri cu măști zoomorfe, alaiurile (fără subiecte rotunjite, piese cu subiecte rotunjite)”, toate acestea luate împreună determină un mediu folcloric specific, unde „variabilitatea materiei în timp și spațiu”, se manifestă sub jocul antinomic de măști, exprimând niște pledoarii pentru omenie, bunătațe, datina strămoșească. Deosebirile ce s-au cristalizat între diferite specii ale teatrului popular sunt determinate de condițiile istorice, care au favorizat apariția și evoluția acestora, particularitățile artistice și criteriul estetic în vederea aprofundării, valorificării anumitor aspecte ale realității curente, cu deschidere spre multiple dimensiuni ontologice și existențiale. Este vorba de niște secvențe de viață patriarhală unde este conturată o atmosferă etnologică specifică, un univers de stări, trăiri interioare, situații de viață marcate de resorturi magice. Conceptualizarea mitică orientează cititorul spre niște forme primare de totem de o pronunțată alură alegorică. În această ordine de idei, măștile populare se impun drept arhetipuri mitice, care au o funcție de mediere în descrierea caracterologiei folclorice, devinind simboluri antropomorfe ale fertilității și fecundației, exprimând jubilația sufletească a omului, izvorâtă din imboldul revelator al îndeletnicirilor zilnice, ceea ce face din viața lui o continuă sărbătoare.

Toposurile folclorice omniprezente în cartea „Miracolul scenei populare” se manifestă printr-o orientare conceptuală, etică, estetică, gnoseologică și capătă un caracter sincretic. Atmosfera fabuloasă rezultă din necesitatea de a explica semnificația magică a arhetipurilor mitice, a le raporta la fenomenele sociale din realitatea curentă. Ursul este considerat un strămoș al universului, iar prezența acestuia în diferite scenete folclorice capătă analogie cu anumite semnificații din cultul lui Zamolxe, exprimă puterea primară a stihilor naturii, reînvierea ciclului calendaristic, este „întruchiparea divinității naturii, care moare și renaște în fiecare an” [4, p. 195].

Un dinamism relevant, dar în același timp și o alură comică specifică poartă textele unde transpare jocul Caprei, un simbol zoomorf interpretat în funcție de caracterul său arhetipal. Din lectura cărții rezultă că este figura cea mai controversată în teatrul popular, „dintre toate animalele capra e cea mai aproape de diavol, el apare sub înfățișarea ei”, pe de altă parte însă capra prefigurează „întruchiparea mamei primordiale care cu laptele ei hrănește pe zei...” ea transpare drept „un daimon al fertilității” [4, p.27] omniprezent în majoritatea riturilor agrare. Mortea și reînvierea Cerbului este prezentată printr-o viziune mai succintă, dar la fel de convingătoare. Întrucât în unele studii folcloristice Cerbul este considerat „întruparea pământescă a soarelui personificat ca zeu în mersul lui prin zodiac” [5, p.37-38], animalul-mască semnifică energiile vitale ale naturii, este „imaginea forței generatoare de viață a zeității care asigură fertilitatea naturii” [6, p.127]. Rosturile cosmogonice și telurice ale acestor arhetipuri mitice își găsește expresie, după sugestia autorului, în conformitate cu tradițiile agrare ale băștinașilor, fiind legate „de ritualul primei brazde de așteptarea meilor, de întoarcerea cocostârcilor”, într-un cuvânt este vorba de datini, tradiții, obiceiuri „foarte multe superstiții și precepte, respectarea cărora avea menirea să sporească fertilitatea pământului și fecunditatea omului și a ajutoarelor sale” [1, p.13]. Prin urmare, avem de-a face cu niște simboluri antropomorfe ale fertilității și fecundității, ele exprimă niște spirite protectoare ale cosmosului teluric, dar în același timp mai redau jubilația sufletească a omului, izvorâtă din imboldul revelator al îndeletnicirilor zilnice. Ideea de întregire mitică a universului țărănesc se realizează prin prisma unor categorii simbolice deposedate de alura lor sacrală, dar alimentate de o irezistibilă sete de viață, de primire lăuntrică, care în esență semnifică bucuria de a trăi, a iubi, a crea. Reprezentațiile de capre, cerbi, urși, căluți din reprezentările teatrale descrise în cartea lui Iulian Filip denotă prezența unor conglomerate cu trăsături tipologice individualizatoare, unde pe calea analogiei se face o incursiune spre „originea vânătorească” [7, p.114-115] a secvențelor și situațiilor de viață descrisă. Or, după sugestia unor folcloriști, așa „cum din motivul acesta păstoresc s-a născut aspectul plugăresc, tot astfel motivul păstoresc a fost precedat de o viziune vânătorească” [7, p. 114-115]. Tranziția acestor motive se manifestă prin corelarea formelor de viață din mediul patriarhal concretizate în speciile teatrului folcloric și, în același timp, de modalitățile de diferențiere tipologică omniprezentă în creativitatea populară. Imaginile și detaliile artistice reproduse capătă o coloratură specifică și au menirea de a aprofunda niște forme primare de totem, unde eroii se regăsesc prin semnele mitologice reprezentate de măștile populare. Modelul mitic al inițierii justifică în plan ontologic determinările etnologice la început de an. Inițierea în actele ritualice fundamentale are loc prin suprapunerea diferitor niveluri de percepție mitico-folclorică și se realizează în măsura în care gândirea populară le desacralizează pentru a le amplasa în niște situații concrete de viață. Ideea de întregire mitică se suprapune unor rosturi existențiale de alternativă, fiind precedate de acțiuni magice pentru a „dinamiza” și a menține în continuare energiile primare ale universului, rezultă din necesitatea de a explica originea lucrurilor și fenomenelor din realitatea curentă, de a aprofunda anumite resorturi din sfera arhetipală și a explica ritmurile primare ale existenței, a dezvoltării dialectica binelui și a răului universal.

Conținutul lucrării are o orientare bine definită, iar circulația subiectelor dramatice sunt aprofundate de diferite niveluri și etape de dezvoltare etnologică. Caracterele tipologice ale personajelor sunt privite în corelație cu dimensiunile, aspectele tematice ale reprezentațiilor scenice aflate în circulație, cu plasticitatea imaginii folclorice. Or, dinamica interferenței diferitor subiecte folclorice din arsenalul teatrului popular își găsește exteriorizare în corelație cu reprezentările și particularitățile estetice specifice ale caracterologiei populare, în funcție de anumite grupări de teme și motive, mișcări de personaje din straturile arhaice de proveniență mitică. Este vorba de un context etnocultural specific, unde s-au constituit niște formule generalizatoare de exteriorizare a celor mai diverse manifestări ale imaginației populare, în vederea circulației subiectelor dramatice, în conformitate cu mediile folclorice și reprezentările despre viață ale geniului popular. Cercetătorul evaluează fenomenul teatrului popular în corelație cu codul etic și estetic al poporului, poziția sa înțeleaptă față de esențele primordiale ale vieții, față de muncile agricole și fertilizarea universului țăranesc, în legătură cu ciclicitatea fenomenelor din natură și realitatea socială cu anumite imbolduri de inițiere mitico-ritualică convertite în plăsmuiri ale imaginației populare. Preocupat de aspectele fundamentale ale esteticii populare, Iulian Filip face referință în cartea sa și la „resursele cuvântului artistic [1, p. 128], autorul sintetizează un bogat arsenal de reprezentări teatrale cu orientare spre contemporaneitate, sunt analizate imagini, tehnici narrative, procedee compoziționale cu o anumită sferă de viabilitate în timp și spațiu, pentru a se încadra într-un sistem de valori veritabile, în felul acesta demonstrând responsabilitatea față de cuvântul scris, perspicacitatea în estimarea fenomenelor etnologice. Or, de la „poetica sincretică a teatrului popular autorul cărții Iulian Filip ajunge la portretizări și mișcări de personaje [1, p. 148], care luate toate împreună se vor manifesta prin arta vederii celuilalt”, fiind trasată o succesiune, o legătură consecutivă între teatrul vieții, pe de o parte, sau „teatrul lumii” unde sinele creator al folcloristului Iulian Filip se află în „starea de veghe” [1, p. 169], în promovarea sensurilor primordiale ale spiritului popular. „Arta vederii altuia”, îi permite autorului să depășească convenționalismul arbitrar în cercetarea spectacolului folcloric, ajungând în felul acesta în „centrul axiologic” al unei „estetici diferențiate, pentru a menține și a perpetua „o matrice stilistică” constituită de secole, a depista în contextul teatrului popular un domeniu viabil de inițiere artistică. De subliniat, în studiul său, Iulian Filip depășește sfera preocupărilor sale de cercetare din contextul teatrului folcloric și face o legătură nemijlocită cu realitatea actuală, se manifestă în cadrul unor dialoguri primordiale despre viabilitatea elementului teatral omniprezent la manifestări și reprezentații de amploare, în organizarea cărora este implicat nemijlocit. Această „imagine superteatrală” îl determină să vină cu o inițiere estetică pentru cititorul de toate vârstele, pornind de la „teatrele școlărești și cetele de teatru popular, pe diferite drumuri curg, în alaiuri spre Teatrul Lumii. Și nimic mai frumos în fruntea acestor alaiuri decât steagurile înălțate și purtate de cetele flăcăilor, întruniți în diferite teatre ambulante cu reprezentații axate pe principii de solidaritate și cinstire a unor pretexte calendarice cu patroni spirituali (mitici) de venerabilă autenticitate” [1, p. 176].

Lucrarea „Miracolul scenei în arta populară” este o traiectorie spirituală parcursă de Iulian Filip de la teatrul folcloric spre „theatrum mundis”, ca „să ajungă unde o visez – la lumea care o așteaptă” [1, p. 182], iar de acolo să revină prin subtilitatea gândului poetic. Legătura dintre teatru și poezie se manifestă în permanență în preocupările de cercetare ulterioare ale folcloristului Iulian Filip, iar cartea „Miracolul scenei în arta populară” prezintă mai degrabă confesiunile interioare ale unui poet despre viabilitatea elementului folcloric în arta scenică populară. Or, în ipostaza sa de „potențial interpret” al reprezentațiilor populare, semnatarul cărții și-a asumat responsabilitatea de a demonstra viabilitatea unui amplu fenomen artistic în vederea promovării și menținerii valorilor general-umane cu durată sigură în timp.

Referințe bibliografice

1. I. Filip. *Miracolul scenei în arta populară*. Chișinău, Editura Profesional Service, 2011.
2. M. Pop. *Folclor românesc. Texte și interpretări*. București, Editura Grai și suflet, 1998.
3. Gr. Botezatu, A. Hâncu. *Ce este cântecul bătrânesc. Cântece bătrânești ale românilor. Cântece istorice*. București-Chișinău, Litera Internațional și Grupul Editorial Litera, 2003.
4. I. Evseev. *Dicționar de simboluri și arhetipuri literare*. Timișoara, Amarcord, 1999.
5. D. Olănescu. *Teatrul la români*. București, Editura Eminescu, 1981.
6. M. Coman. *Izvoare mitice*. București, Cartea Românească, 1980.
7. D. Caracostea, O. Bârlea. *Problemele tipologiei folclorice*. București, Editura Minerva, 1971.